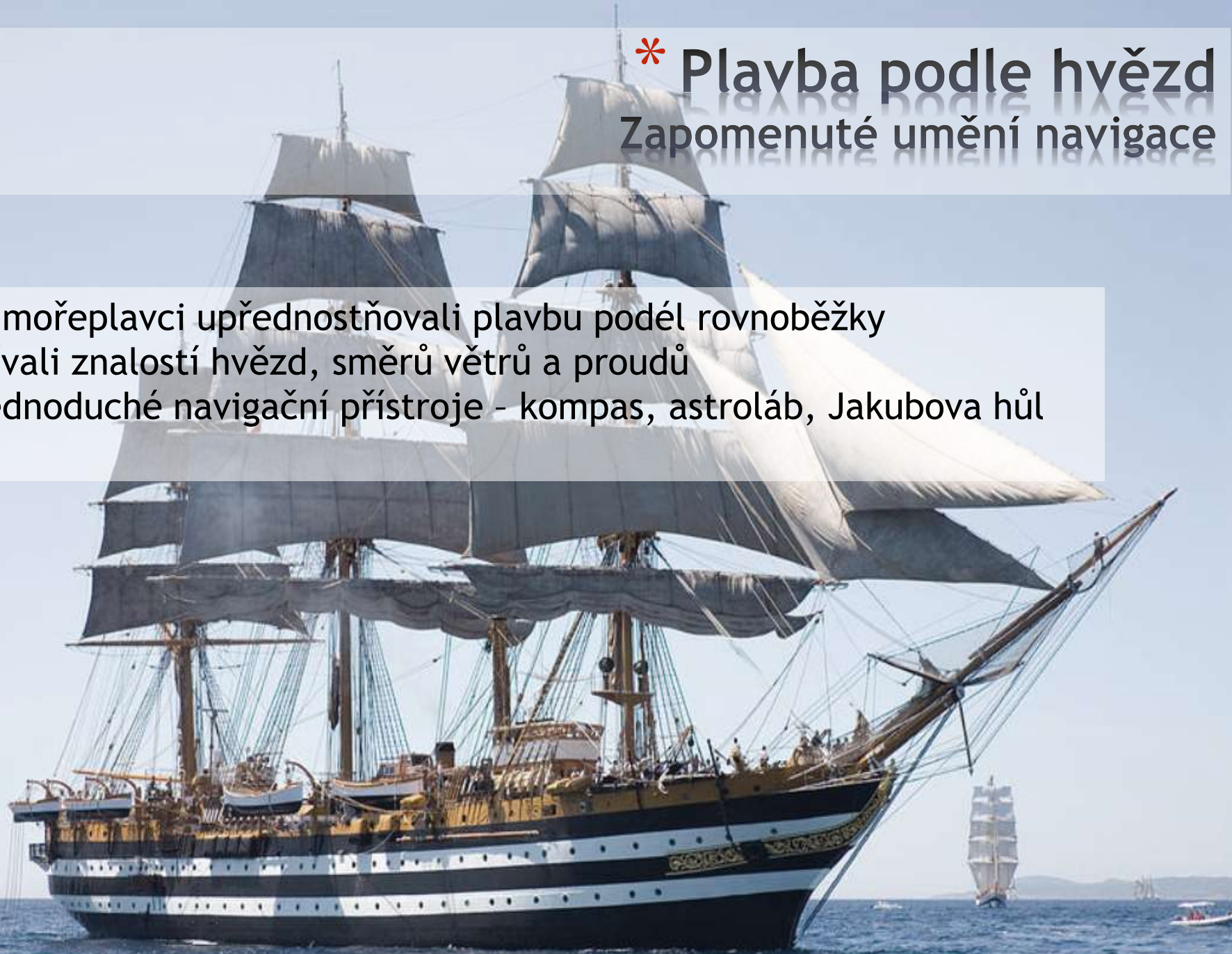

* Plavba podle hvězd

Zapomenuté umění navigace

Staří mořeplavci upřednostňovali plavbu podél rovnoběžky
Využívali znalostí hvězd, směrů větrů a proudů

- Jednoduché navigační přístroje - kompas, astroláb, Jakubova hůl

* Homér. Odysseia (800 př.n.l.)

* Plavba z Ogygie k fajácké pevnině

Cesta z Ogygie (Kalypsó, Malta) do země Fajáků (Korfu),
možná Kréta

při plavbě k Boótu hleděl, jenž zapadá téměř už za tmy,
k Plejádám, k Medvědu též, jenž nazýván bývá i Vozem,
točí se na témže místě, zrak upírá na Órióna, ...

Plejády - jasná hvězdokupa s
mlhovinou v souhvězdí býka

* Křišťálová nebeská klenba

Hercules

Draco

Ekliptika je průsečnice, v níž rovina dráhy Země kolem Slunce protíná nebeskou sféru.

Lat. *eclipsis* - zatmění, protože právě v nejtěsnější blízkosti ekliptiky nastávají zatmění Slunce a Měsíce

Nebeský rovník je vůči rovině **ekliptiky** skloněný o $\sim 23.5^\circ$ Nebeský rovník protíná Ekliptiku v bodech rovnodennosti

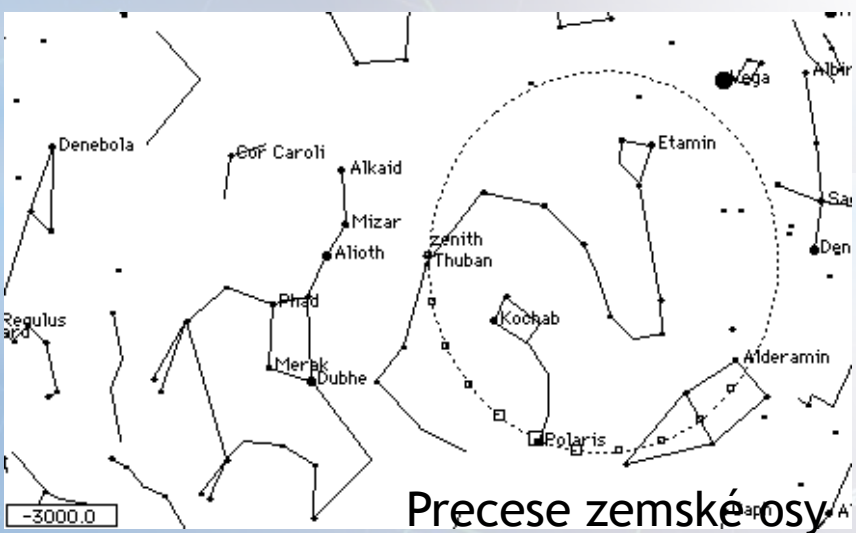
Nyní je Polárka od pólu vzdálena o méně než 1° .

Cassiopeia

Pers

Bootes

Ursa Minor

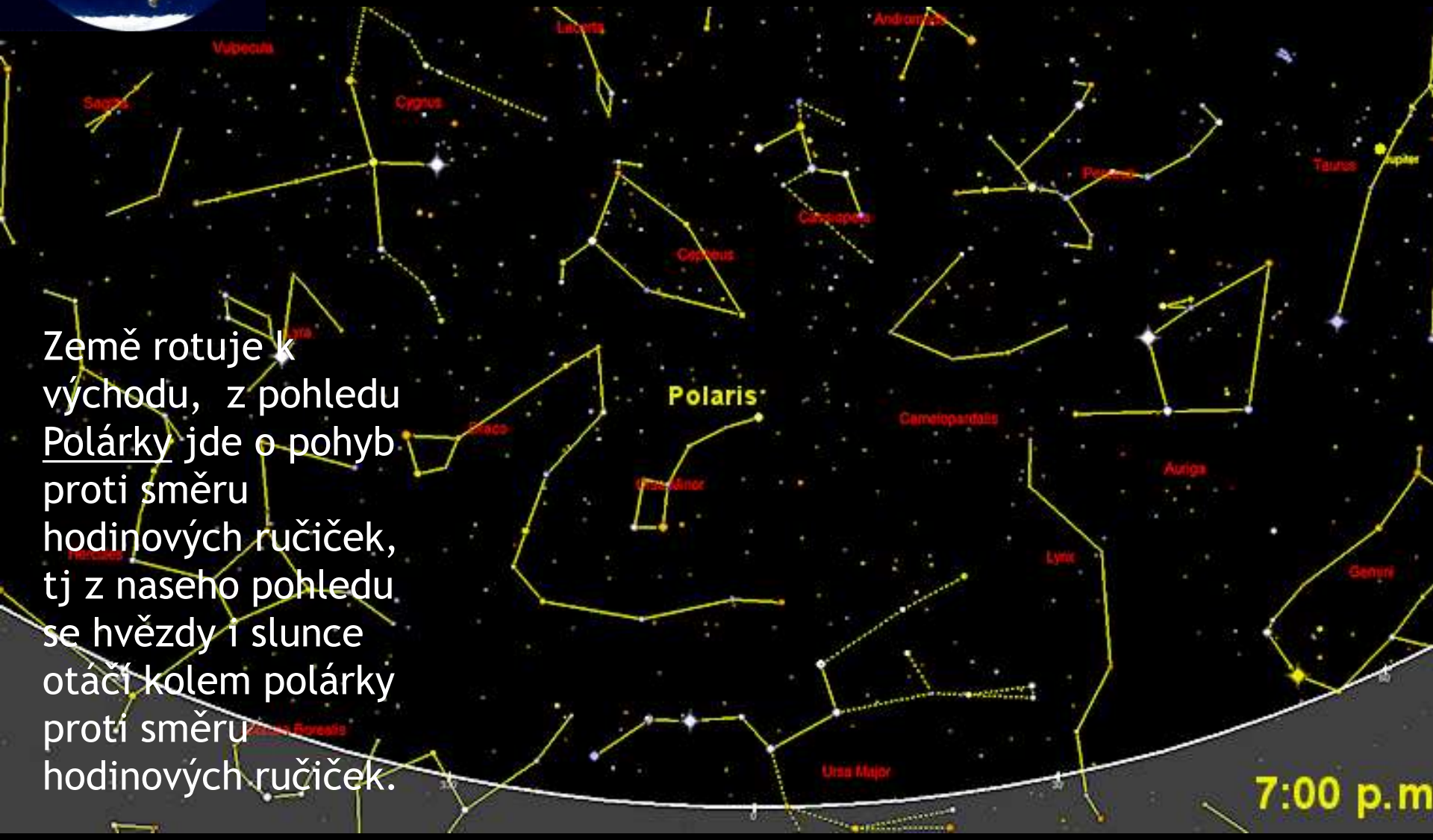
Precese zemské osy

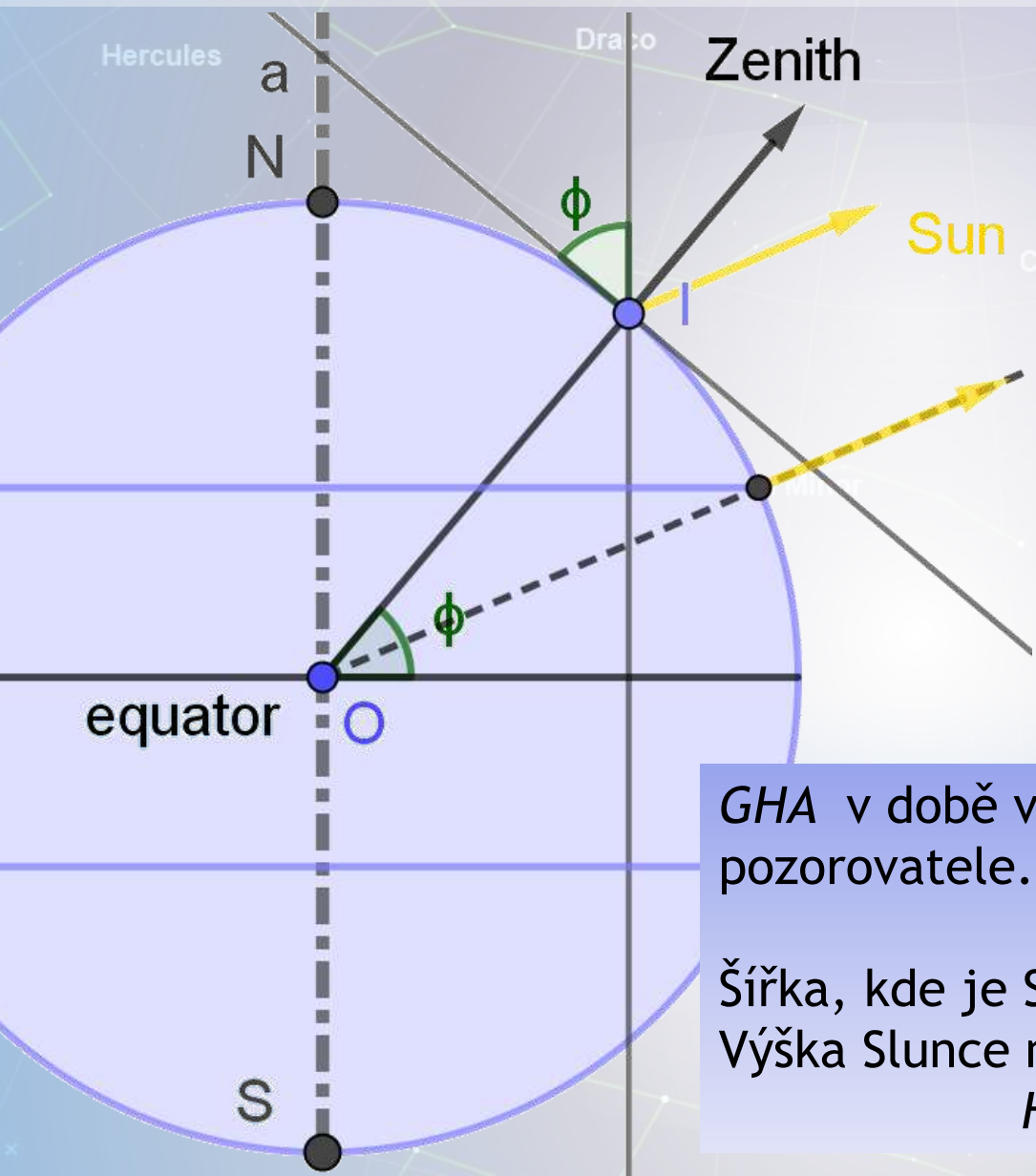
Cirkumpolární souhvězdí - nikdy nezapadají za obzor. Malý a Velký medvěd, Cassiopeia, Drak, Cefeus, Žirafa, Perseus

Země rotuje k východu, z pohledu Polárky jde o pohyb proti směru hodinových ručiček, tj z naseho pohledu se hvězdy i slunce otáčí kolem polárky proti směru hodinových ručiček.

✧ Polárka

Metoda kulminace Slunce

Výška Polárky nad horizontem je zem. šířka pozorovatele (ϕ).

Kolumbus určil zem. šířku u Kuby - chyba 20°
u Haiti - chyba 15° .
Chyba délky nautickým spočtením byla ještě větší, např. u Jamajky 2,5 hodiny.

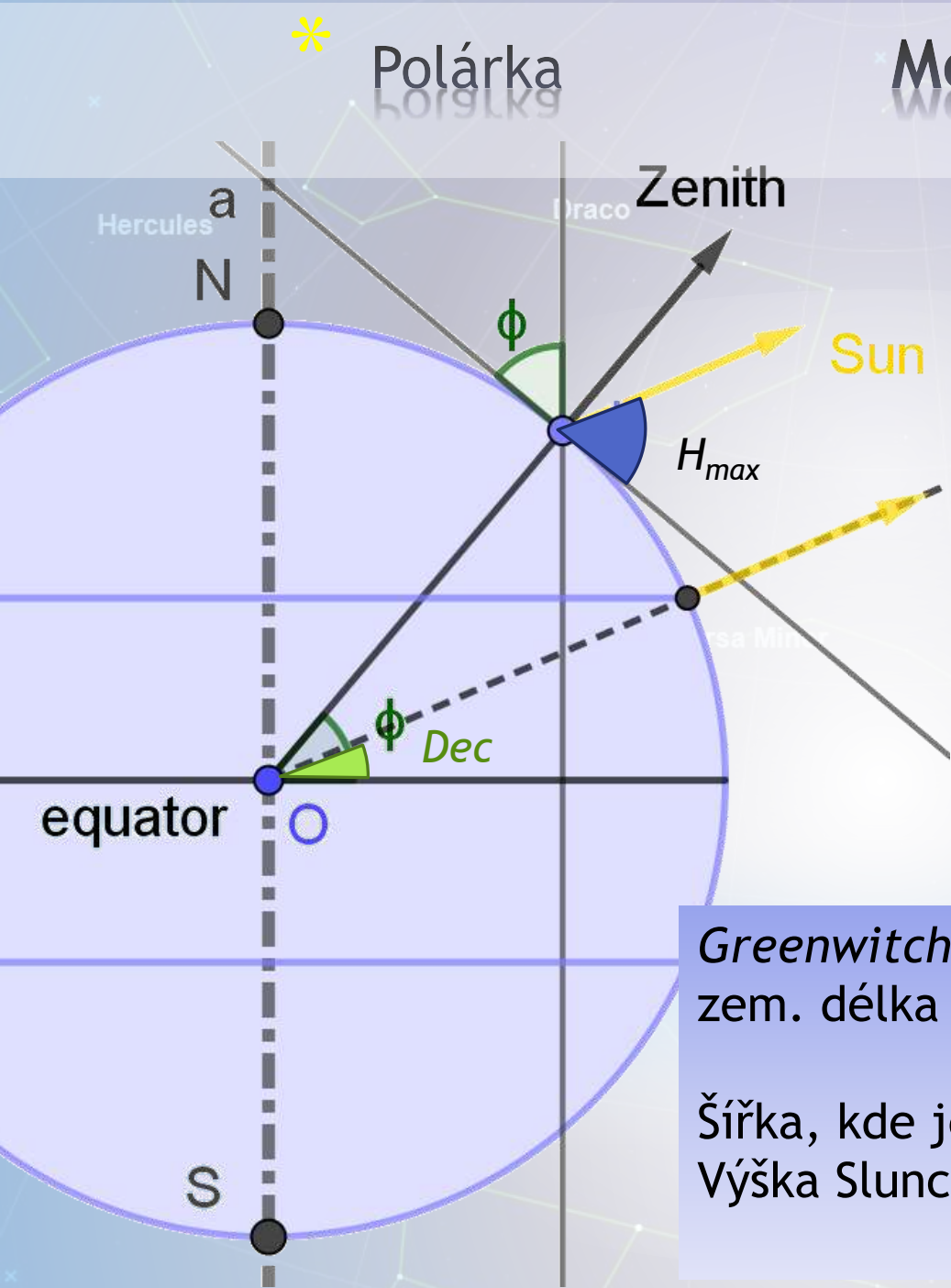
GHA v době v době kulminace je zem. délka pozorovatele.

Šířka, kde je Slunce v nadhlavníku
Výška Slunce nad horizontem

Dec
 H_{max}

$$H_{max} = 90^\circ - \phi + Dec$$

Metoda kulminace Slunce

GHA - Greenwich Hour Angle.

V almanachu nalezneme pro dané datum a zjištěný čas kulminace GHA Slunce

Šířku odvodíme z deklinace Slunce *Dec* (z Almanachu) dosazením do vzorce.

Greenwitský čas v době kulminace určuje zem. délka pozorovatele.

Šířka, kde je Slunce v nadhlavníku *Dec*
 Výška Slunce nad horizontem *H_{max}*

$$H_{max} = 90^\circ - \phi + Dec$$

* Metoda kulminace Slunce

* Petr Scheirich: [Základy Astronavigace pro začátečníky](#)

K určení zeměpisné délky Lon (angl. *Longitude* máme dvě možnosti:

- Známe-li GHA Slunce v okamžiku pravého poledne UT_{tn} (označíme jej jako GHA_{tn}), pak

$$Lon = -GHA_{tn} \text{ pro } GHA_{tn} < 180^\circ, \quad (11)$$

$$Lon = 360^\circ - GHA_{tn} \text{ pro } GHA_{tn} > 180^\circ. \quad (12)$$

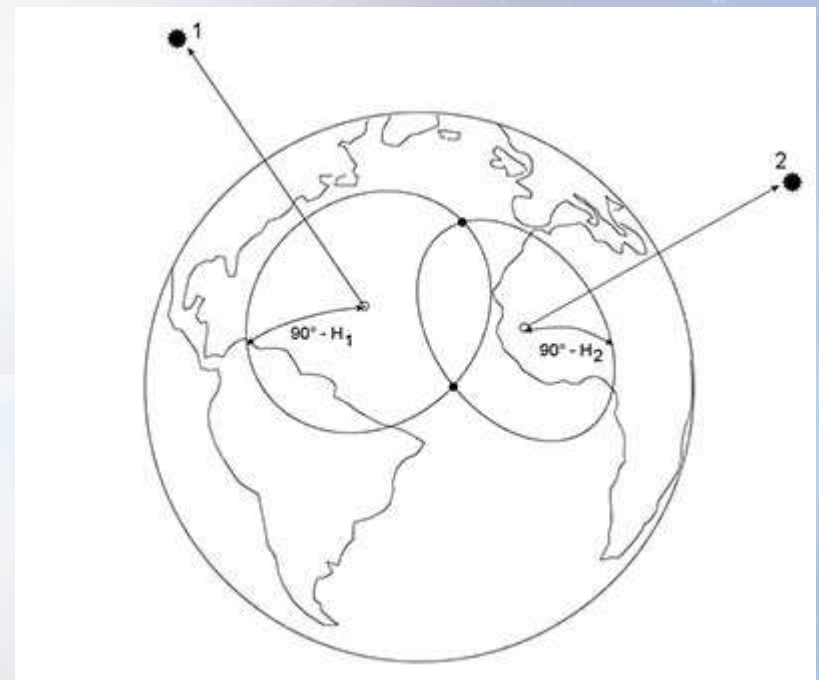
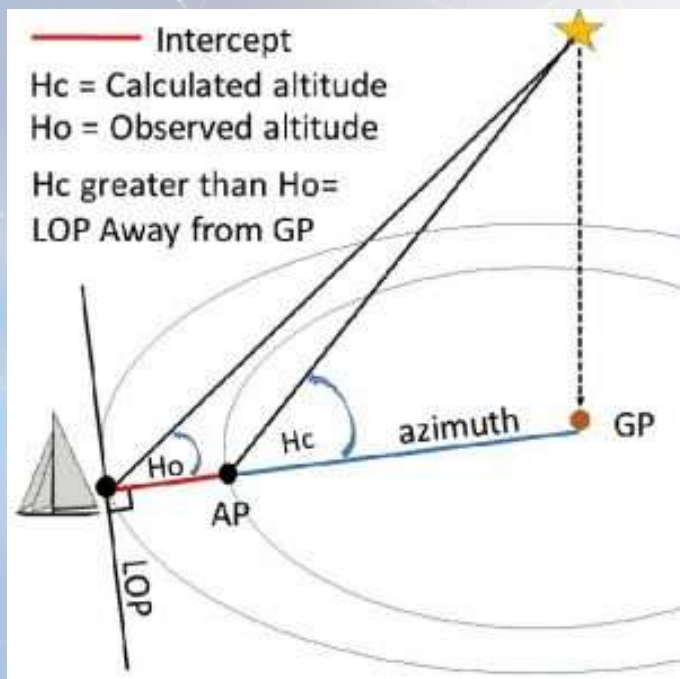
- Známe-li okamžik GN (*Greenwich Noon*), kdy nastává pravé poledne na nultém poledníku, pak

$$Lon = (GN - UT_{tn}) \cdot 15. \quad (13)$$

* Metoda Interceptu

- * Určíme výšku alespoň dvou objektů, z almanachu zjistíme pro daný čas souřadnice jejich substelárních bodů.
- * Všechna místa na Zemi se stejnou pozorovací výškou objektu leží na kružnici - tzv. poziční kružnice.

* Portolánové (kompasové) mapy

Hercules

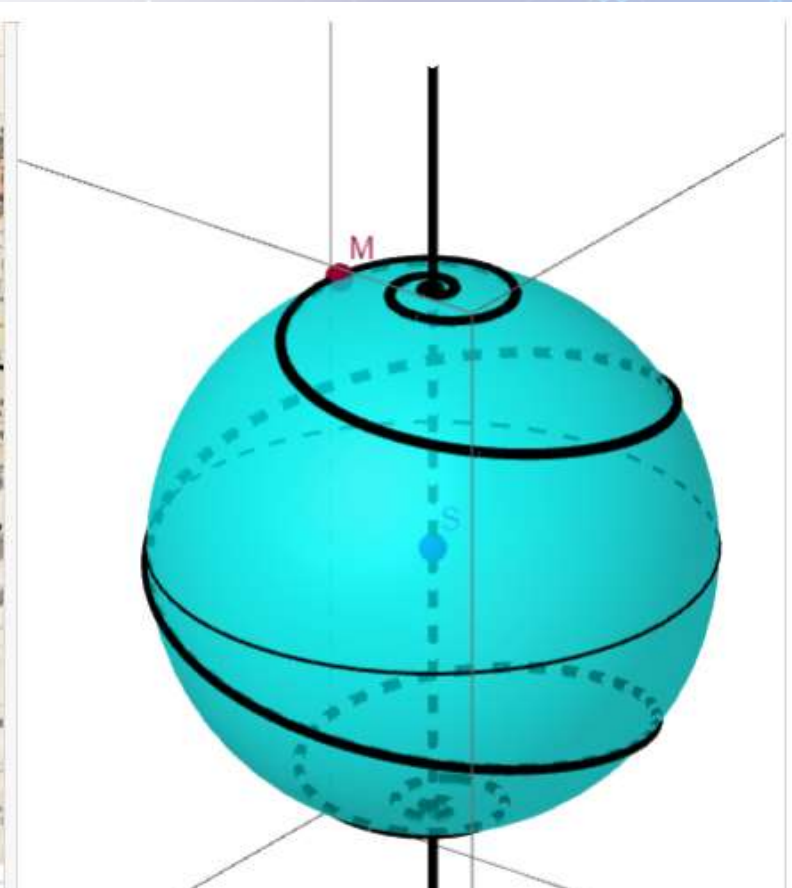
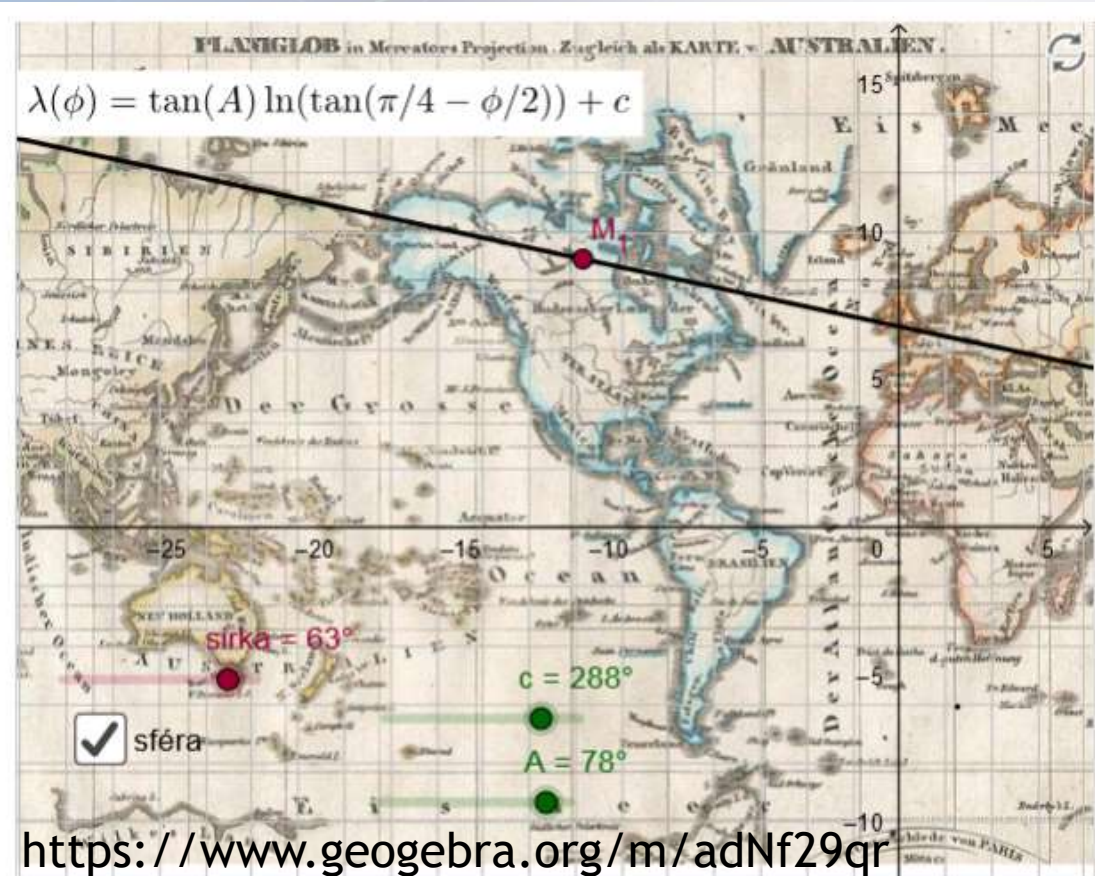
Draco

15°

13. století, Itálie, Katalánsko.

Zpočátku nebyly opatřeny geografickou sítí

Cepheus

* Staré navigační pomůcky - Kompas

Hercules

Draco

* Čína 2. st. př.n.l., první zmínka 9. st. př.n.l.,
Evropa 11. st.,

* vyrobeno z magnetitu zasaženého bleskem
Kompas patří mezi 4 velké čínské vynálezy (+ střelný prach,
knihtisk, papír)

Boötes

* Až do 15. století je primární nautické spočtení (měřeno
logem v uzlech), astronavigace je doplňuje.

Cassiopeia

Ursa Major

Lynx

* Staré navigační pomůcky - Kamal

Hercules

Draco

Určení zeměpisné šířky

- * Kamal - Vasco de Gamma prý jen pomocí Kamalu doplul až do Indie. Ve své druhé výpravě 1498 kolem Afriky měl již kompas, astroláb, sluneční i přesýpací hodiny.

Boötes

Provázek se chytil do zubů a dřevěnou destičkou se posouvalo tak dlouho až horizont splynul se spodním okrajem a měřená hvězda s horním okrajem destičky. Délka provázku pak určovala zeměpisnou šířku.

Cassiopeia

Ursa Major

15°

* Jakubova hůl

Jacob ben Machir ibn Tibbon (1236-1304)?

- * Židovský astronom (popis kvadrantu)
- * Přeložil do hebrejštiny arabské texty, Ptolemajův Almagest, Eukleidovy Základy.

Boötes

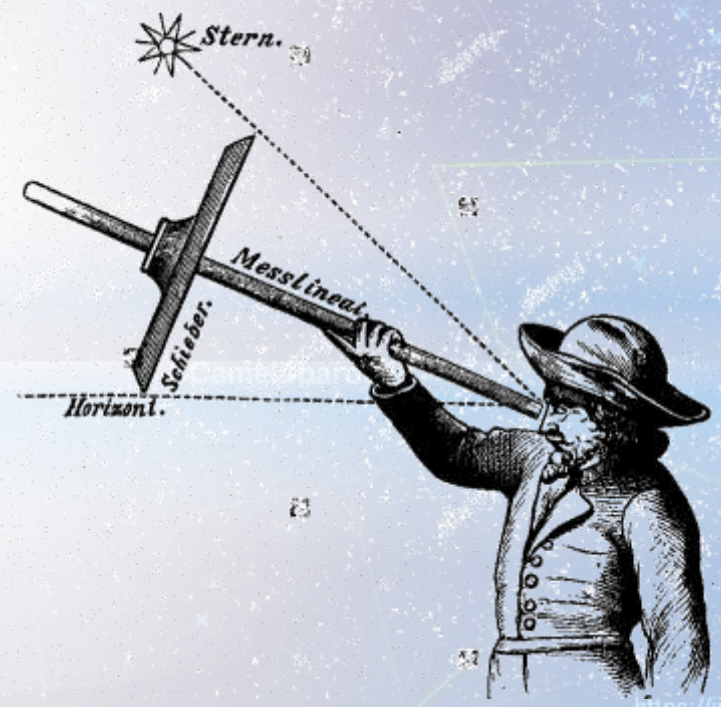
Cepheus

Cassiopeia

Pers

Peter Apian, *Introductio geographica*, 1523

* Galileho vojenský a geometrický kompas, 1597

- * Navigace:
- astrologická
  - radiová
  - satelitní

konstrukce pravidelných mnohoúhelníků,
výpočet povrchu, objemu, odmocnin,
kruhové výseče...

Galileo prodal na 60 luxusních kompasů
spolu se spisem.

* Staré navigační pomůcky - Astroláb

Hercules

Draco

Určení zeměpisné šířky

Boötes

Ursa Minor

? Hipparchos (190-125)

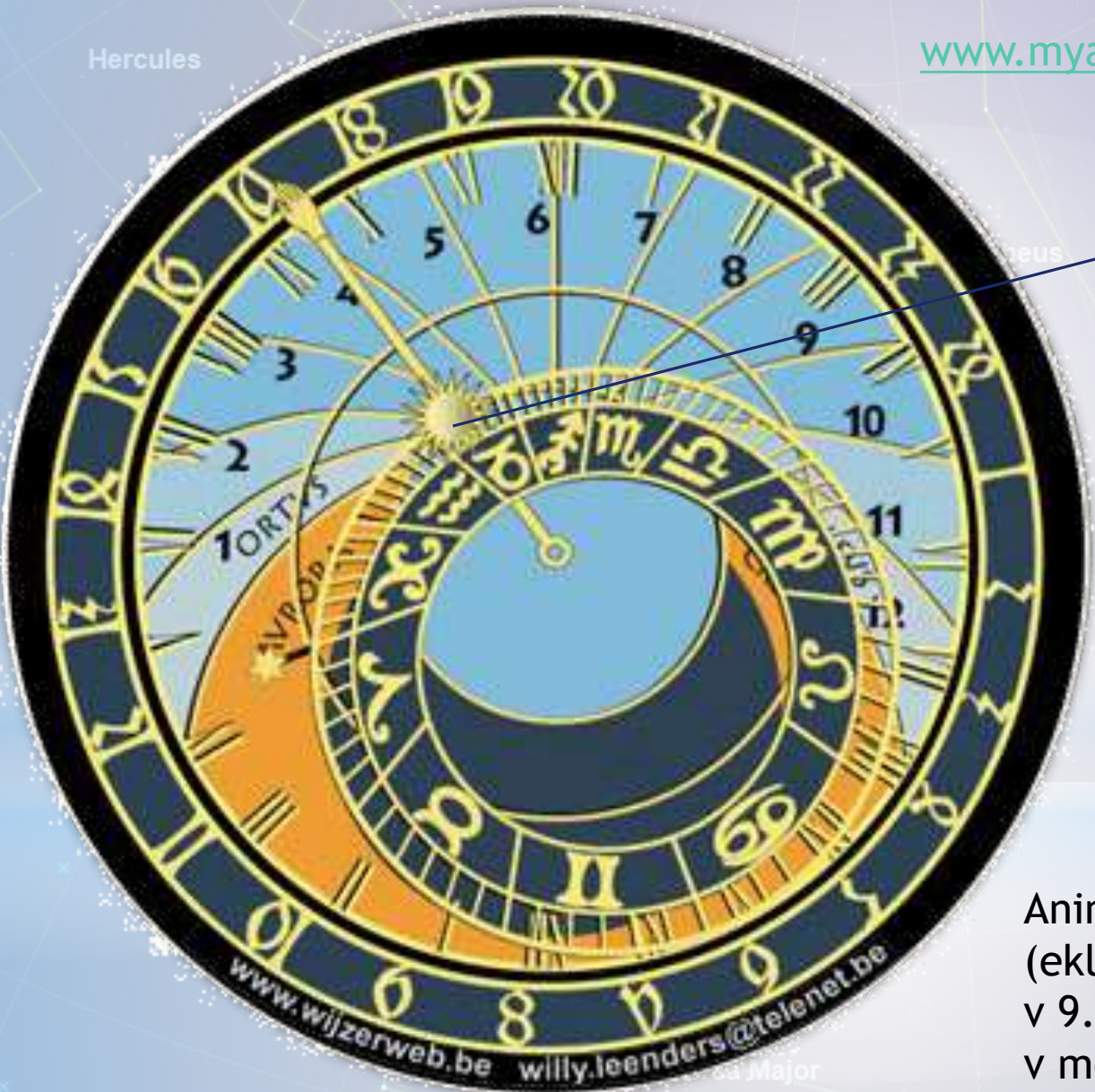
Apollonius z Pergy (262 - 190)

- * Mosazný disk (mater)
- * Stereografická projekce nebeské klenby
- * Otočná síť ekliptiky se zvěrokruhem
- * Alhidáda - otočné pravítko pro určení úhlové výšky nebeských těles

* Astroláb

www.myaastrolabe.org

Slunce vzhledem k horizontu i ve zvěrokruhu

Hercules

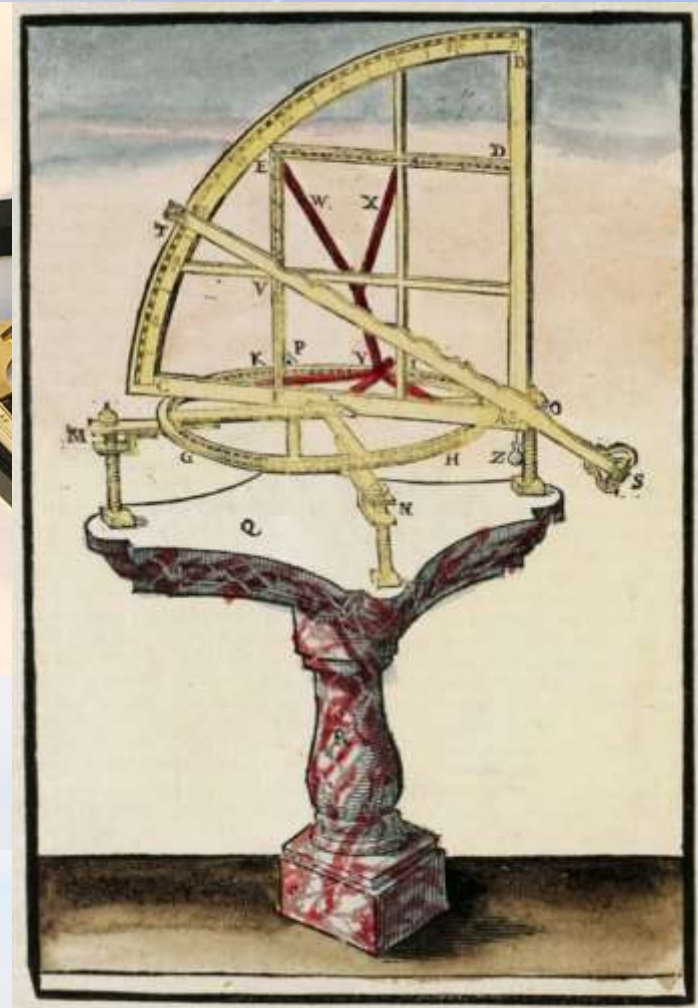
Cassiopeia

Camelopardalis

Animace pohybu zvěrokruhu (ekliptiky) a čtyřadvacetníku v 9.30 dopoledne (skok animace v měsíčních intervalech)

* Staré navigační pomůcky - kvadrant

Ptolemaios: *Almagest* 2. st. n.l.,
John Davis: *Seaman's Secrets* 1594
Tycho Brahe měřil polohy hvězd stěnovým
kvadrantem s přesností 1'.

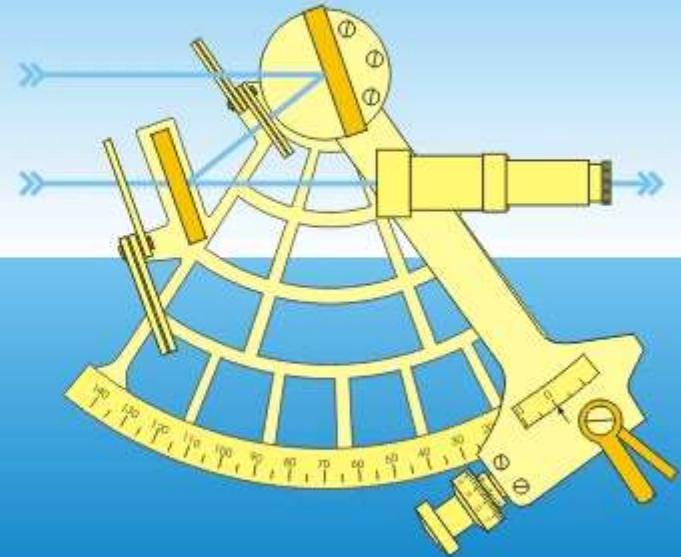
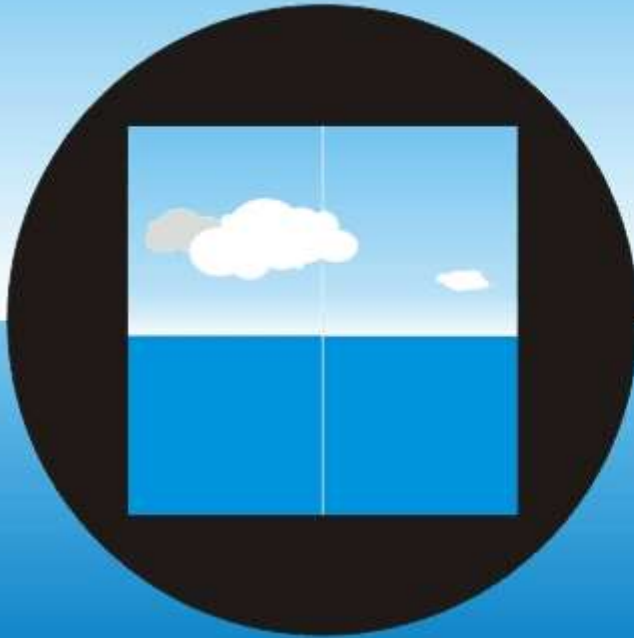
Zrcadlový kvadrant (oktant) i sextant
- Isaac Newton 1699, John Hadley 1730.
Přesnost sextantu je asi 30'.

Tycho Brahe, 1580

* Sextant

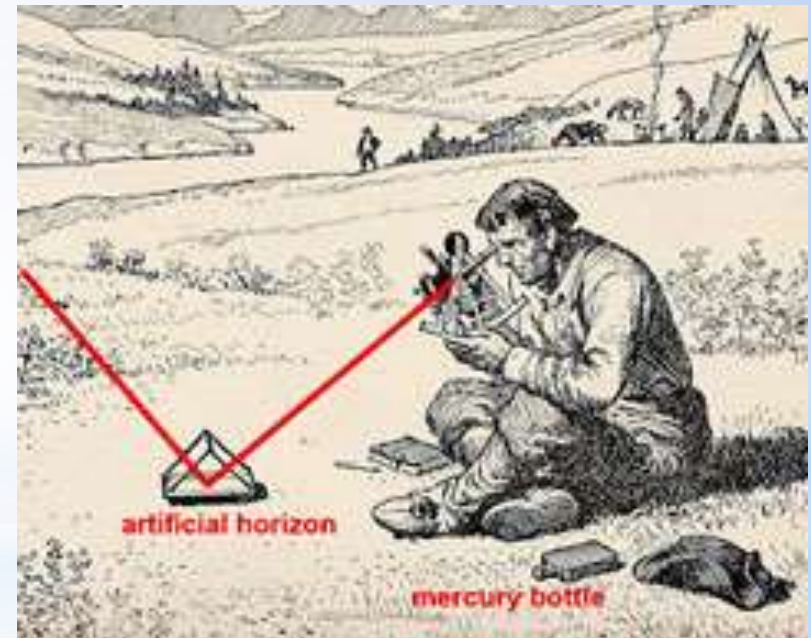
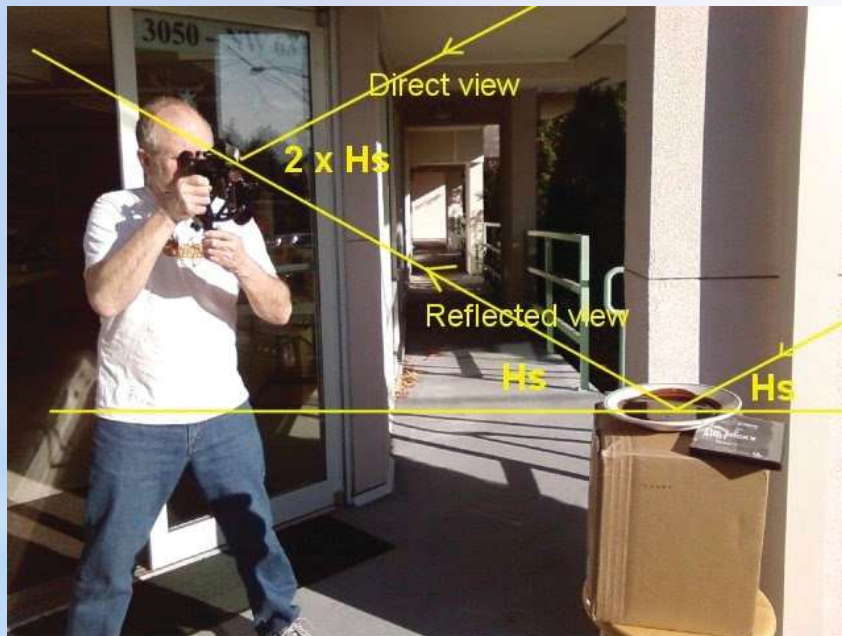
Herc **1** point the sextant to the horizon

Wikipedia, Joaquim Alves Gaspar, CC

překrytí odrazu pozorovaného tělesa v polopropustném zrcadle s obrazem horizontu

* Metoda umělého horizontu

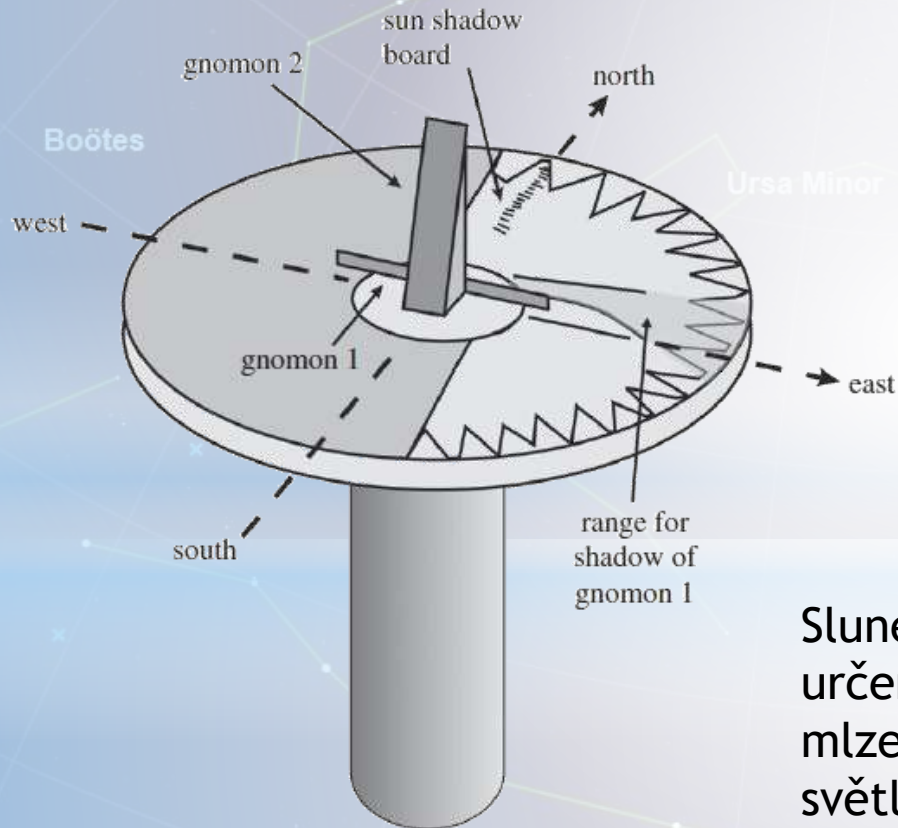

* Staré navigační pomůcky

Hercules

Draco

* Sluneční kompas (Vikingové, 8-11. st.)
Azimutový kruh (bearing dial)

Sluneční kameny - měly údajně sloužit k určení polohy Slunce za mraky nebo v mlze. Využívaly k tomu polarizovaného světla v atmosféře (turmalín, cordierit).

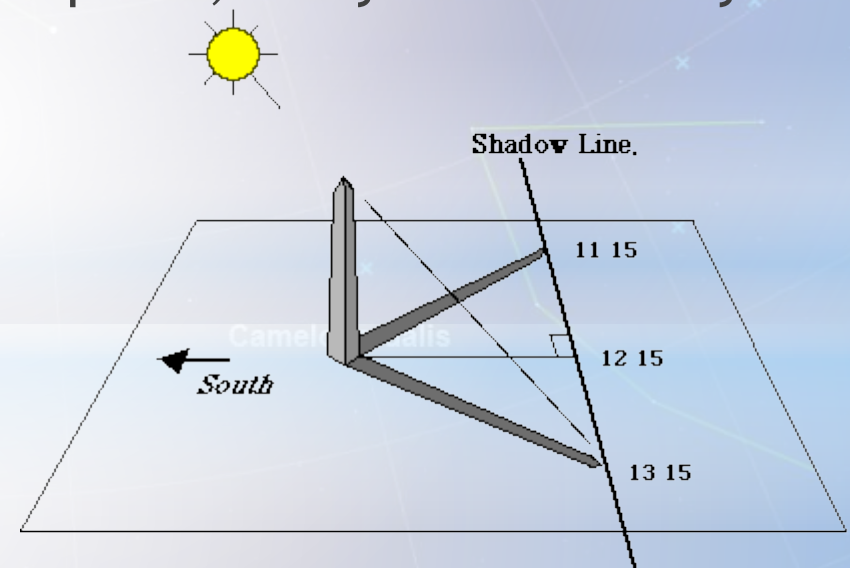
Ursa Major

* Staré navigační pomůcky - Gnómon

- * starořecky ukazatel, indikátor
- * Svislý obelisk, přesně určí jen poledne
- * ve starém Egyptě byli obelisky symbolem slunečního boha, zdobily nádvoří slunečných svatyní.
- * 5000 let př. n. l. Irsko, Babylón, Egypt, Čína
- * Anaximandros z Milétu - gnómon ve Spartě, který měří všechny hodiny dne, 550 př. n. l

- * V období rovnodennosti se stín pohybuje po úsečce, jinak po hyperbole. Přesné lokální poledne je dáno nejkratším stínem.

General Example : at Local Noon, - here 1215 - the Sun gives the shortest possible shadow.

* Staré navigační pomůcky - Gnómon

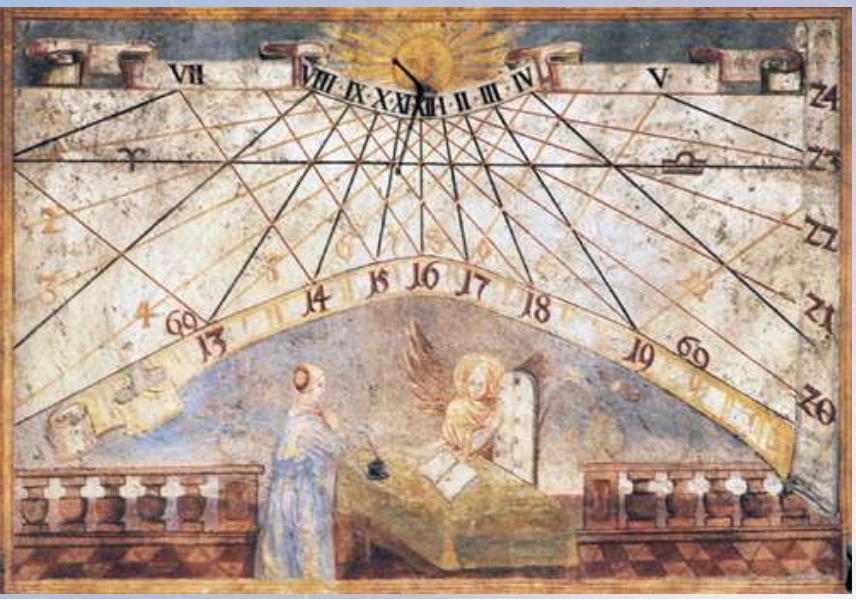
- * Nejznámější je obelisk na náměstí sv. Petra v Římě (25 m), 330 tun, kam jej nechal dopravit císař Caligula. Obelisk se stěhoval celkem třikrát (Héliopolis → Alexandrie → Circus Neronus → nám. Sv. Petra)

15°

* Sluneční hodiny

Boötes

Ursa Minor

Cassiopeia

Pers

Sluneční hodiny ukazující i délku stínu můžeme použít k určení času i světových stran, pokud známe datum. Otáčíme hodinami, dokud se konec stínu nedotkne datumové linie. Pak 12 hodin ukazuje na sever.

Camelopardalis

Konstrukce slunečných hodin [Simopt](#)

Sluneční hodiny ve Stromovce →

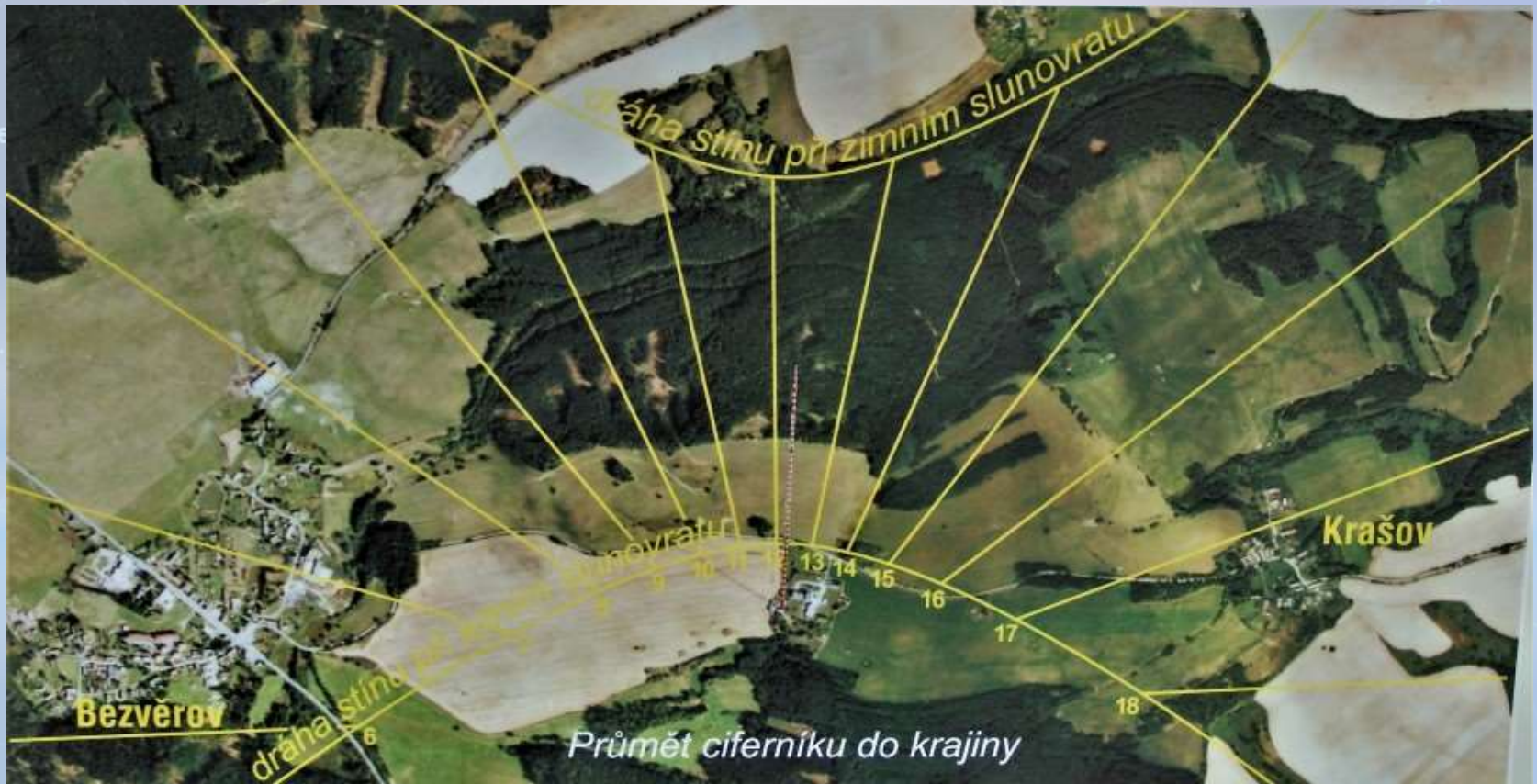
Livny

<https://in-the-sky.org>

* Sluneční hodiny

347 m vysoký, 30 km od Plzně
20. 3. 2018 Sluneční hodiny

* Určení hvězdného času Nocturnal

Hercules

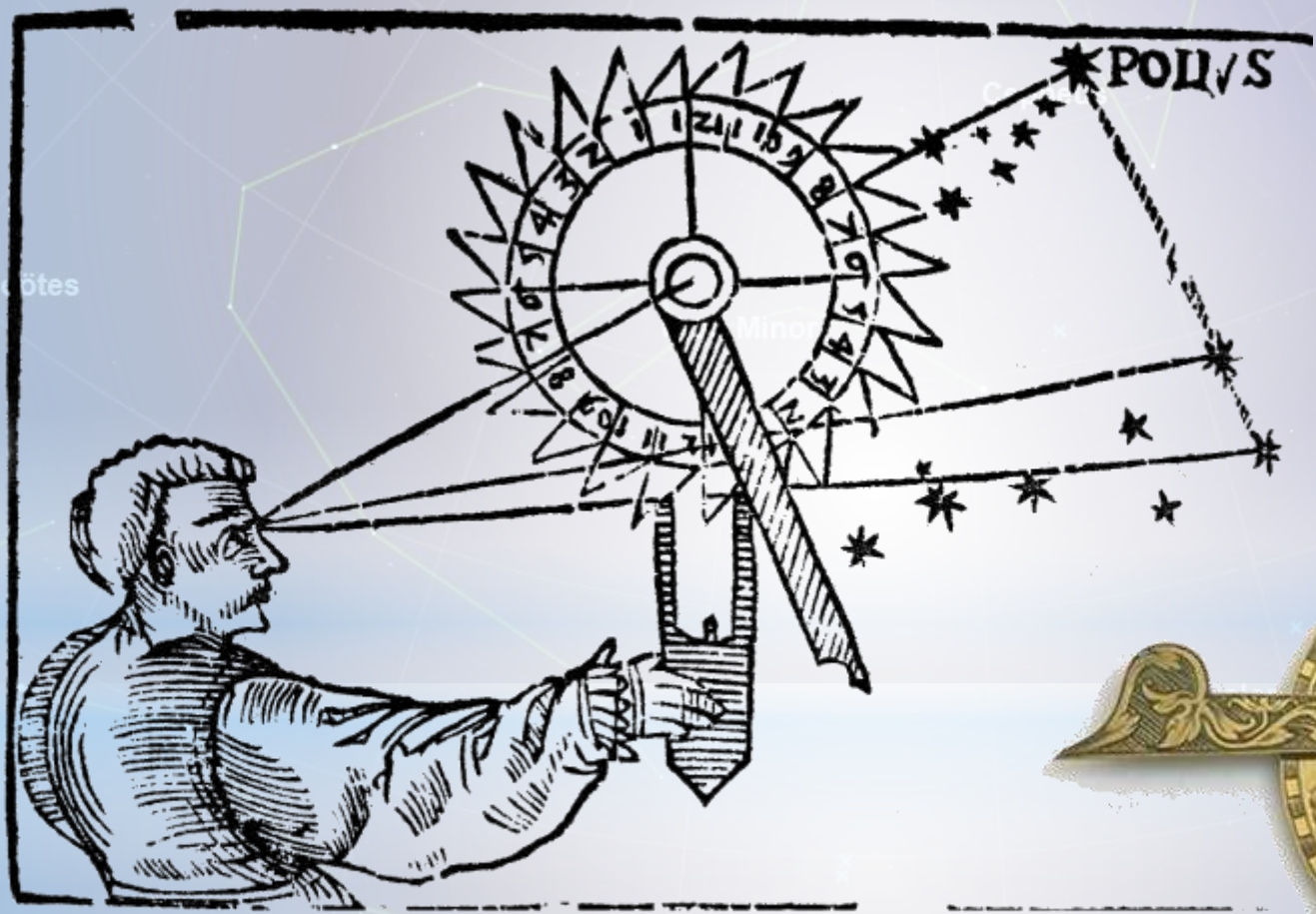
Draco

Boötes

Minor

Cassiopeia

Pers

Dřevoryt ze spisu Petra Apiana (1495 - 1552), ilustrující způsob určení hvězdného času pomocí Polárky a hvězd ve Velkém voze. Tato a další ilustrace jsou převzaty z knihy Vesmír J. Grygara, Z. Horského a P. Mayera (Mladá Fronta, 1979)

Ursa Major

Lvny

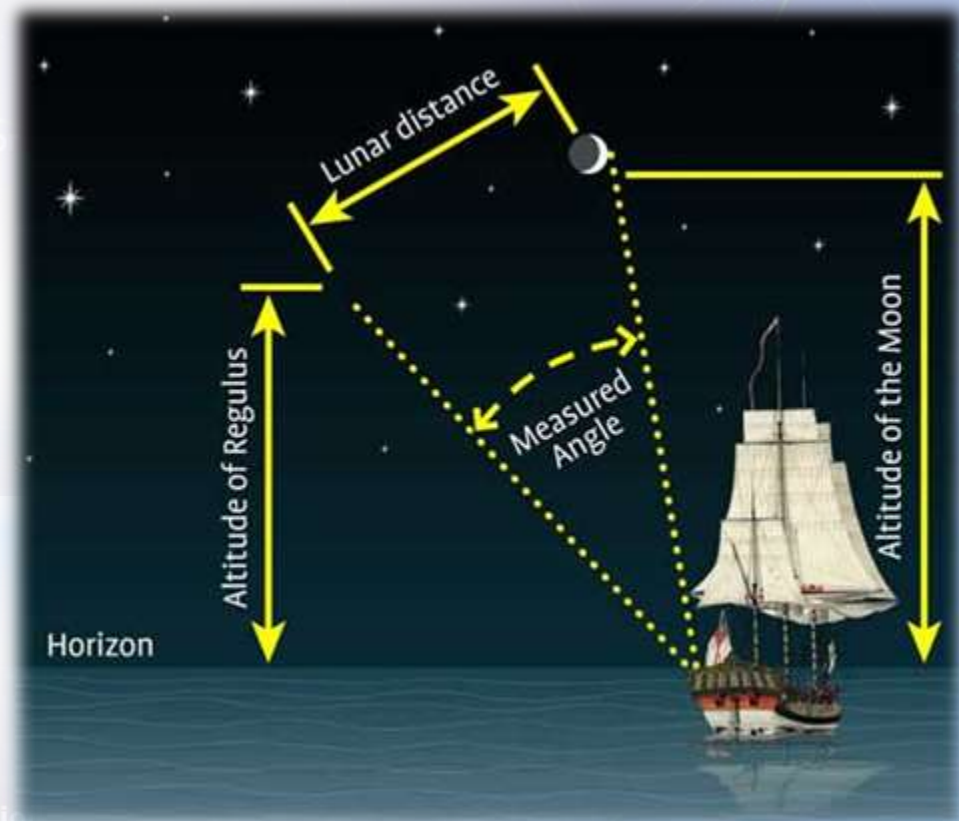
* Metoda lunárních vzdáleností pro určení zem. délky

* Hercules
Draco
* Gemma Frisius 1530

* Měsíc se pohybuje 27,3 x pomaleji než ostatní hvězdy - vysoké nároky na přesnost.

* Newton, Euler popsali nepravidelnosti pohybu Měsíce, ale predikce nebyla stále dostatečně přesná.

* Tobias Mayer, 1755, tabulky s přesností 1`.

* Určení času

Určení zeměpisné délky = určení času

* Izochronní kyvadlo

Christiaan Huygens : 1655 netlumený pohyb kyvadla
1675 patent setrvačky

* Chronometr

John Harrison (1693 – 1776)

* 1714 – Soutěž Britského parlamentu Longitude Act

1784 – uznáno přidělení 20 000 liber

* 1715 – první model 250 kg

* 1761 – H4, setrvačka, průměr 12 cm
nejslavnější hodiny na světě
James Cook použil na své druhé cestě
(1772-1775) kopii chronometru H4.

* Akustická lokace

- * 19. stol. - majáky s podvodními zvony
- * 1916 - použití pro lokalizaci vzducholodě
- * Vyhodnocení - přímé/nepřímé metody, triangulace **Time Difference Of Arrival**
- * **Sonar (SOund Navigation And Ranging)** 1912, vývoj zřejmě uspíšen zkázkou Titaniku

Akustická zrcadla, Denge, Anglie

* Radar (Radio Detection And Ranging)

- * 1938 první radiolokátory
- * Aktivní - ozařuje cíle elektromagnetickou energií a zachycuje odražený signál
- * Pasivní - pouze přijímá signál z letadla, fungují na principu multilaterace (Time Difference of Arrival)

Silent Guard / ERA, 2013

Vojenský 3D radar z Izraele / 2021

* Radary v ČR

MSSR Buchtův kopec

Vojenský přehledový radiolokátor RL4

Radar NATO u Nepolis na Královéhradecku.

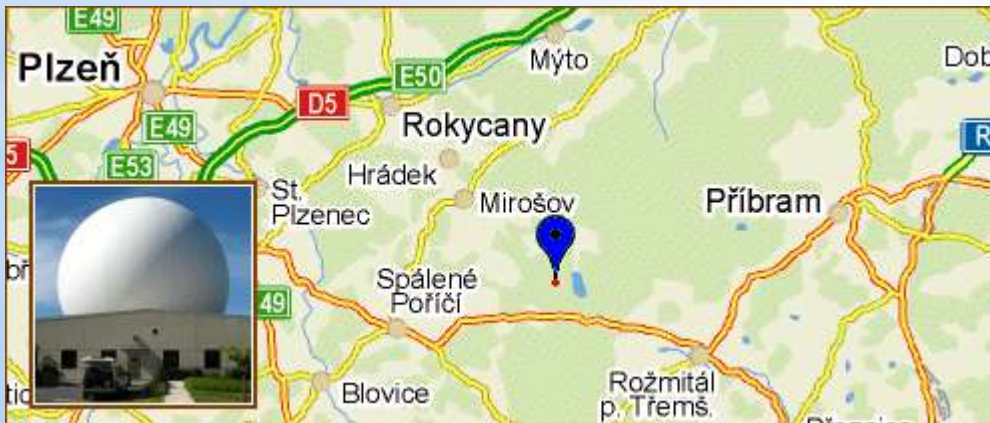
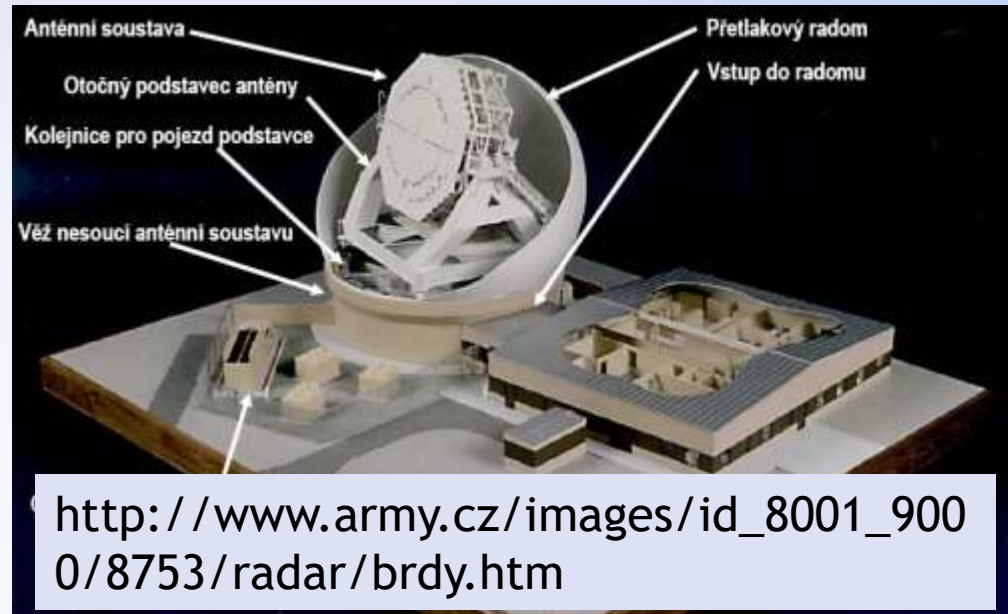

Skalky, Benešov u Blanska

* stanice EBR (European Based Radar) vojenský újezd Brdy, kóta 718

- * Dosah 2000 km
- impulsní výkon 5 MW
X deklarovaných 170kW
- * Sektor snímání 12°
- * Protiraketová řízená střela

“Hlavní paprsek radiolokátoru nemůže ohrožovat obyvatelstvo, jeho poloha fyzikálně expozici neumožňuje“

* Letiště Praha

* TAR - Primární přehledový radar koncové řízené oblasti (dolní)

* MSSR - Monopulsní sekundární přehledový radar (horní)
dosah 300 km

Antény mají společnou osu otáčení

HOSTIVICE

* Sekundární radiolokace je drahá omezené možnosti vývoje a rozšiřování limity v oblasti pokrytí a kapacity obslužených letadel.

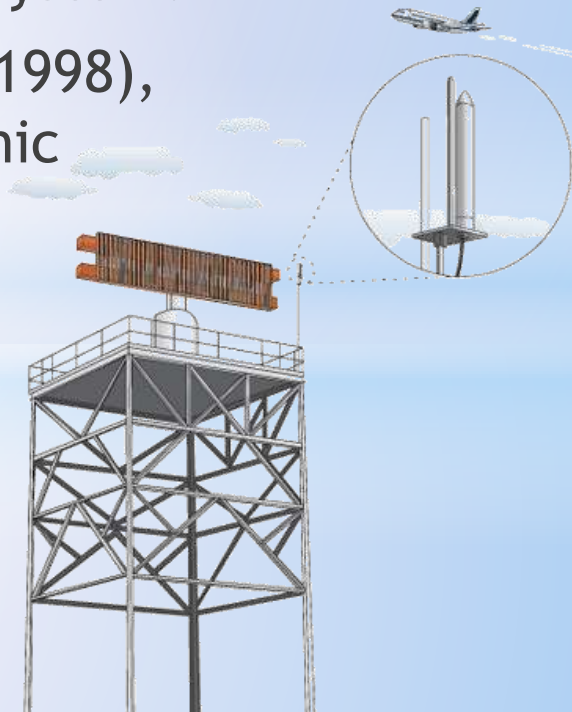
* Možné překrývání cílů na stejném azimutu

* Multilaterace TDOA (Time Difference Of Arrival)

- * Multilaterační systém určuje polohu cíle časově hyperbolickou metodou (TDOA) na základě příjmu a zpracování signálů sekundární radionavigace.
- * Letiště Ostrava-Mošnov používá civilní verze PSS Věra, firma ERA Pardubice vyvíjí i "klasický" MLAT systém.
- * Podnik ŘLP je označen za průkopníky MLAT (1998), dnes má letiště Praha má 15 přijímacích stanic
<http://www.multilateration.com>
- * Stanice MLAT má 100 x menší hmotnost než radar (24 kg oproti 2500 kg)
- * TDOA je zatím nejpřesnější a nejjednoznačnější metoda detekce cíle.

* Pasivní radiolokátor Věra

- Věra se skládá nejméně ze tří přijímacích stanic, které zároveň zjišťují polohu letounu
- Dosah až 400 km
- 500 cílů současně

* Doc. Vlastimil Pech se inspiroval hyperbolickým navigačním systémem LORAN

* 60. léta Kopáč (korelační pátrač)

* Ramona, Tamara

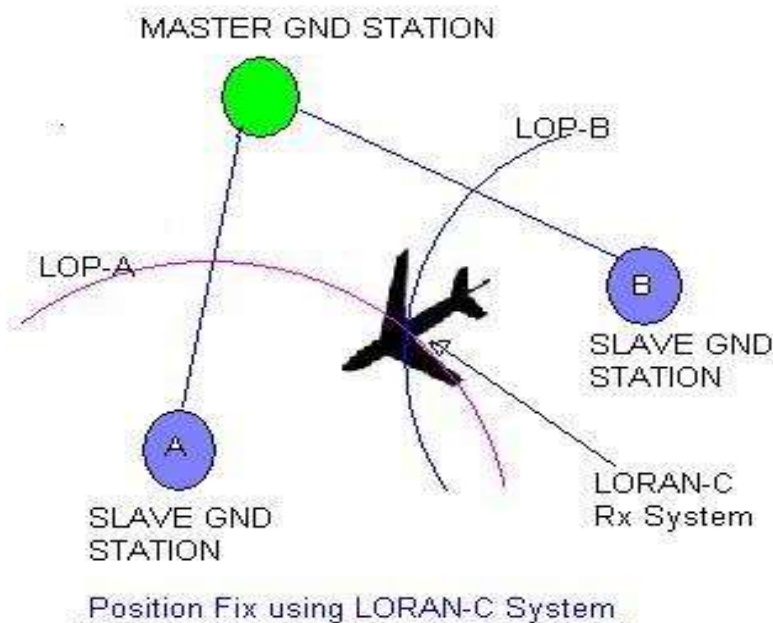

Věra Perlingerová 1931-2018

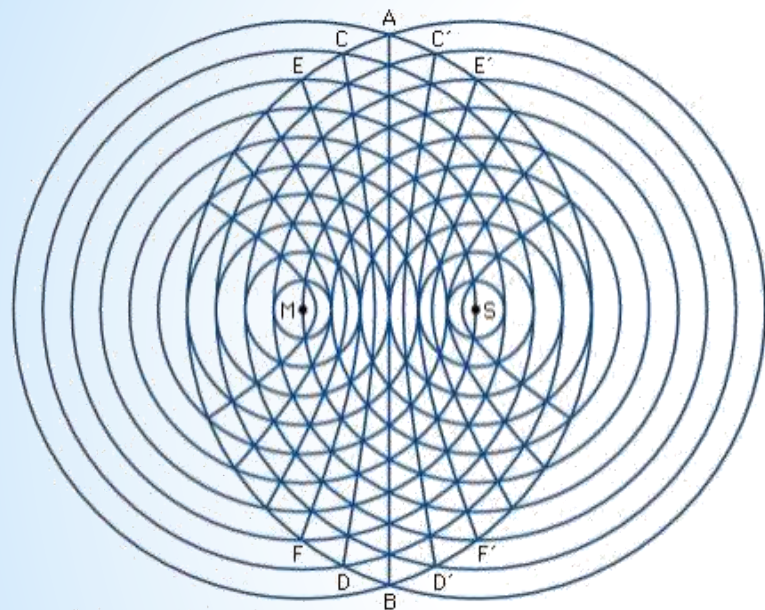
* Hyperbolická navigace Long Range Navigation (LORAN)

System založen na rozdílu časů mezi příjmem dvou synchronizovaných pulzních signálů. Časový rozdíl určuje množinu bodů s danou vzdáleností od dvou lokalizovaných míst.

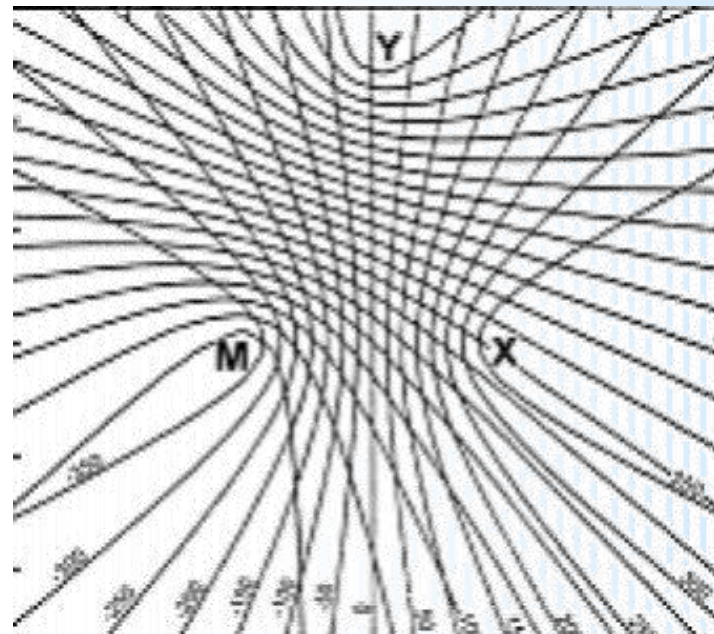

Pro určení 2D pozice letadla je zapotřebí dosahu alespoň tří stanic - jedna master station a alespoň dvě „slave“ stanice.

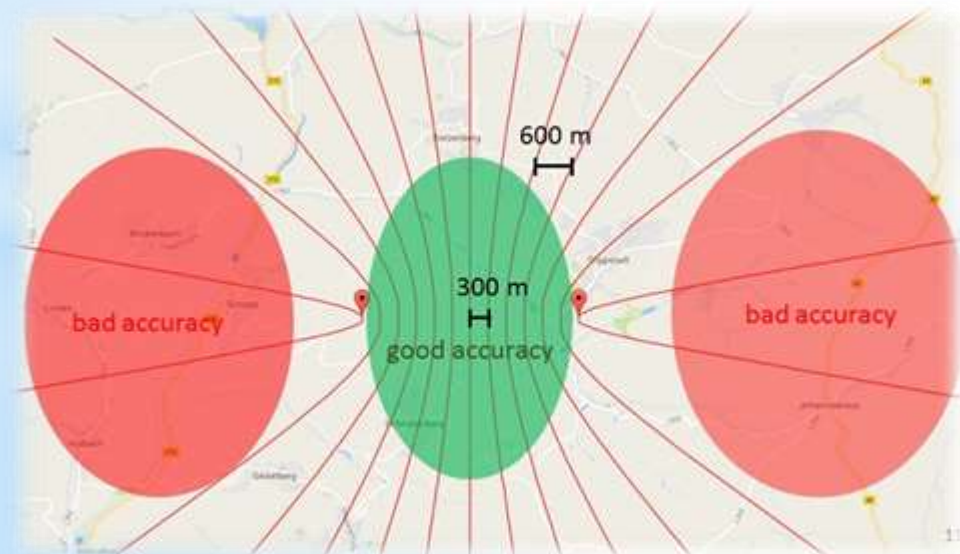
Zakreslení všech poloh pro 10 zpoždění
v příjmu synchronizovaných pulzů.

©1994 Encyclopaedia Britannica, Inc.

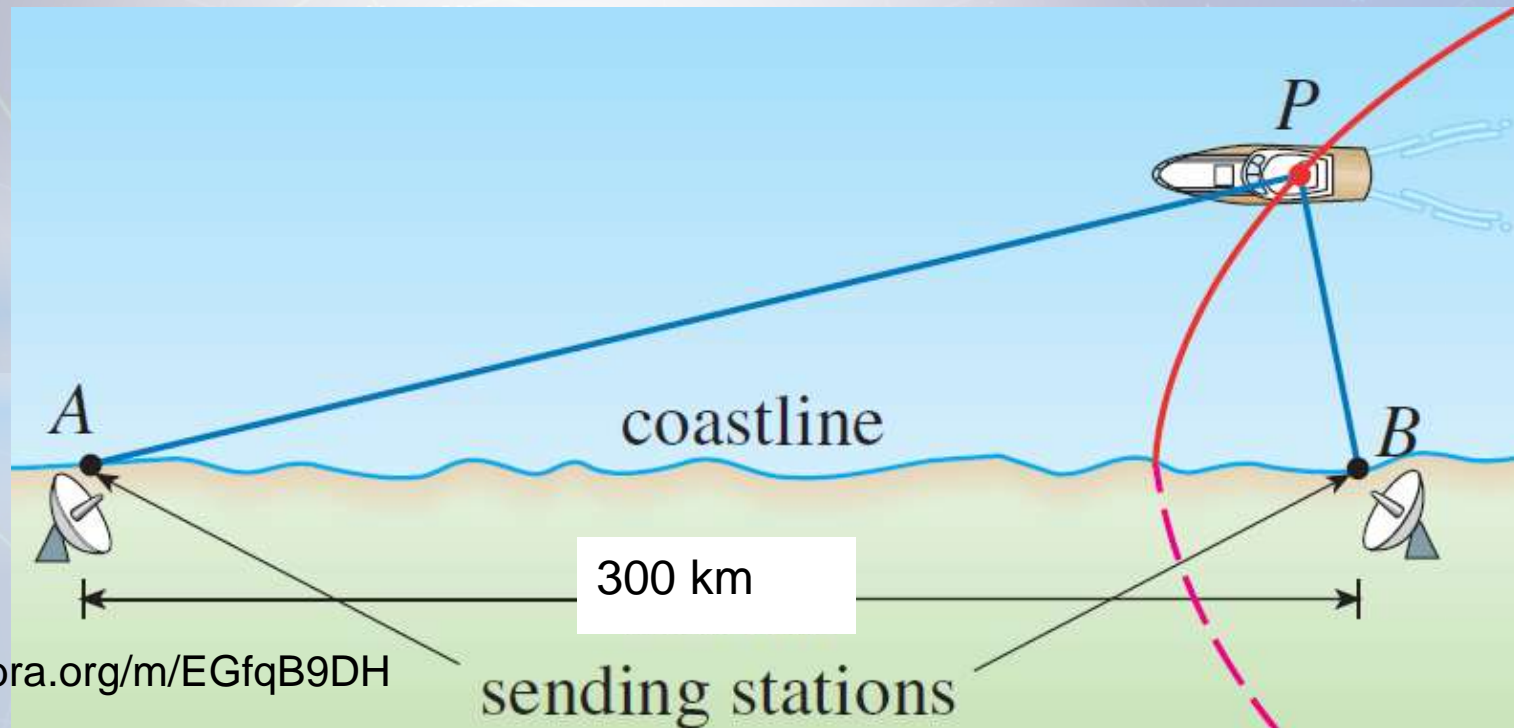
3 přijímače - 2D lokalizace
4 přijímače - 3D lokalizace,
všesměrový radar

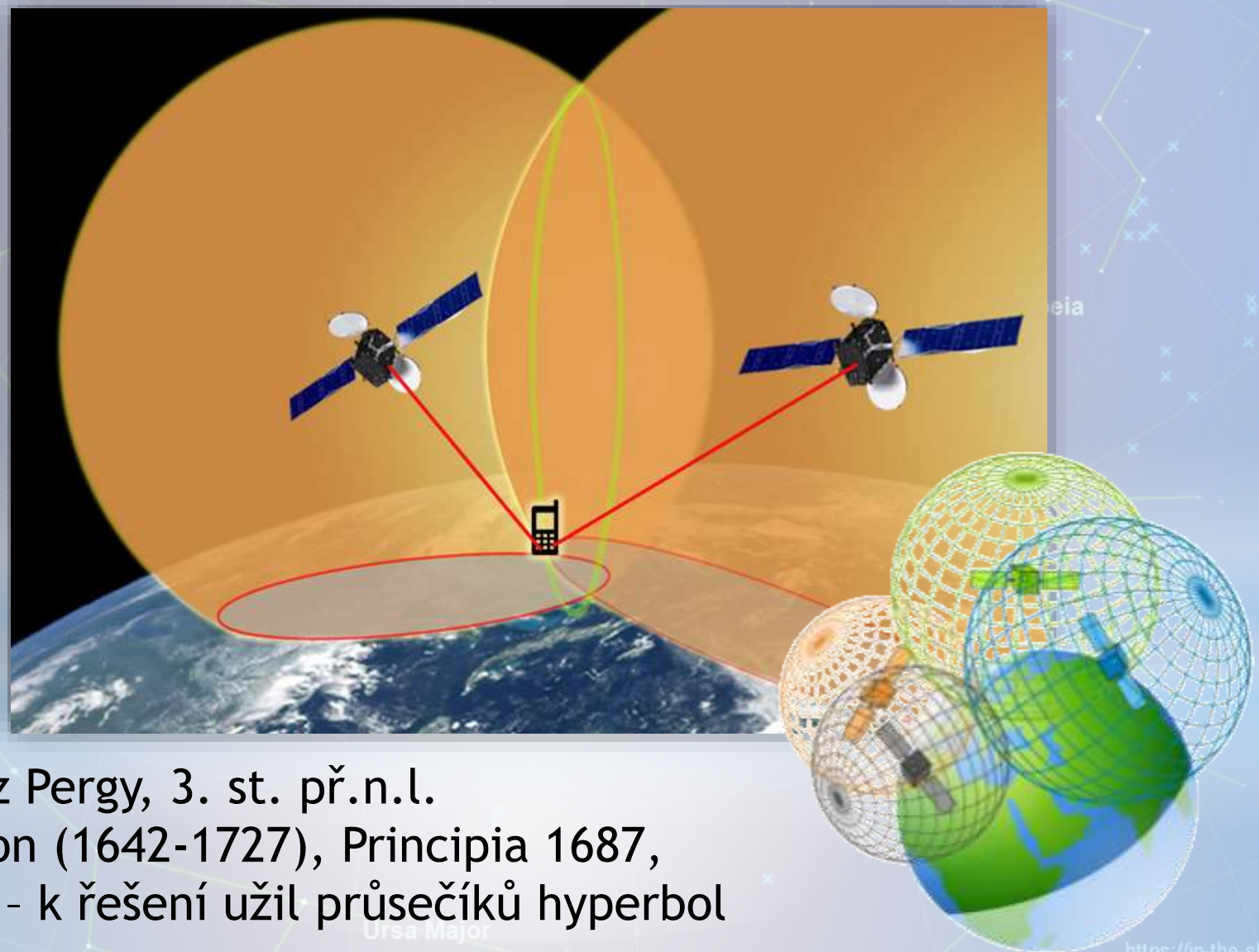

* Základní úloha: (LORAN)

Určete lokační křivku lodě, jež přijímá synchronizovaný signál se zpožděním 0.8 ms. Určete vzdálenost lodě od master stanice A, znáte-li azimut směru od stanice A ze sekundárního radaru.

* Satelitní navigace

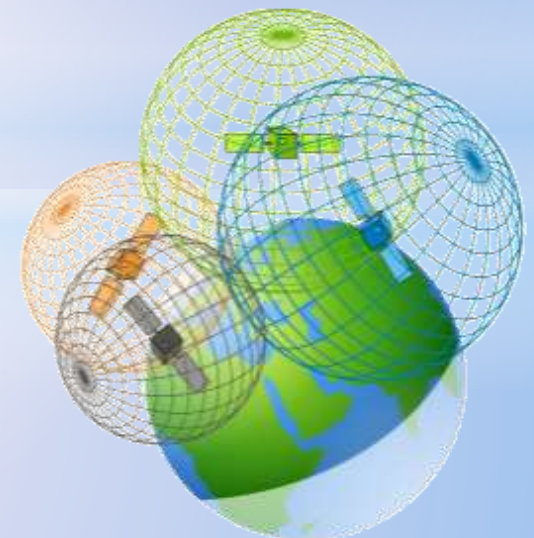
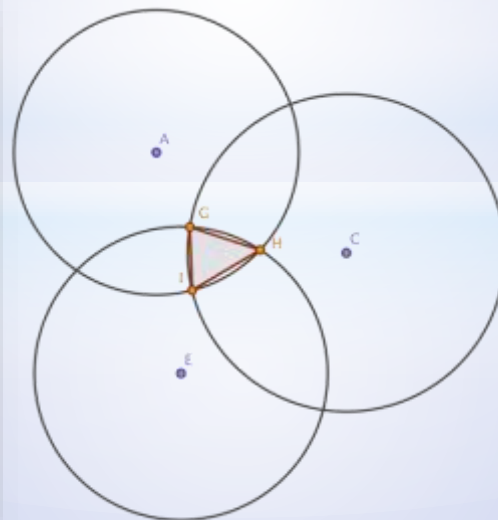
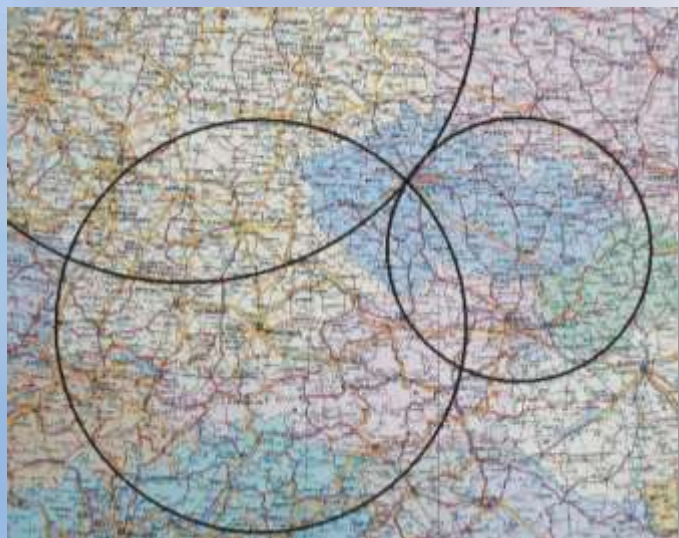

Apollonius z Pergy, 3. st. př.n.l.
Isaac Newton (1642-1727), Principia 1687,
Lemma XVI - k řešení užil průsečíků hyperbol

*Trilaterace

- Time of Arrival (TOA) - GPS navigace
čas šíření signálu (z mlhové sirény, radaru, satelitu)
určuje kružnici na které leží přijímač.
Hodiny přijímače nejsou shodné s hodinami vysílačů -
časový offset

* Satelitní navigace

Global Navigation Satellite System

- * 1964 TRANSIT (USA), 6 družic, původní přesnost lokalizace 800 m se postupně zlepšovala na 5 metrů
K určení polohy stačil jeden viditelný satelit, doba odezvy někdy i hodina
ukončen 1996
- * CYKLON, CIKADA (SSSR), Dopplerovský nav. přístroj
- * 1972 TIMATION vysílání přesného časového signálu
- * GLONASS (ГЛОбальная НАвигационная Спутниковая Система), vývoj započal 1976, celosvětové pokrytí 2011, plná operační schopnost 24 družic
- * GPS

* GPS

- * Vývoj od roku 1973, 1993 třírozměrná navigace, 18 družic
- * 1995 - Plná operační schopnost nejméně 24 družic plně funkčních
- * Duální systém : SPS (Standard Positioning Service) - civilní účely
PPS(Precise Positioning Service) kódovaný pro ozbrojené síly USA
- * 2000 zrušena "Selective Availability" (Bill Clinton), průměrná přesnost 30cm i pro civilní účely
- * **Nevýhody**
nemožnost měření v podzemí
nepřesnost v hustém prostoru, v úzkých údolích
nezbytná přímá viditelnost na družice.

- * 1999 zahájení projektu, 2005 první zkušební satelit, 2016 první otevřené služby - 18 satelitů, 2019 plná operační schopnost
- * 2020 - celkem 30 družic (27 provozní, 3 náhradní) přesnost 4 m
- * **Výhody:**
  - Navigace až k zem. šířce 75° - lepší **pokrytí** než GPS, díky vodíkovo-maserovým hodinám přesnější
  - Civilní projekt** - nehrozí výpadek služby při vyhrocených mezinárodních situacích
  - Kompatibilita** s GPS budoucí přijímače budou využívat satelity obou systémů
  - Nezávislost** - při výpadku či závažné chybě jiného GNSS
- * **Záchranné systémy** - přijímač pro systém Galileo součástí všech typů nově schválených vozidel prodávaných v Evropě a vybavených systémem tísňového volání eCall.

* **Nevýhody:**

zbytečný, nákladný (10 mld. euro, provoz 800 mil. eur ročně)
zastaralá technologie

* Omezený počet telefonů, jenž dokáží systém přijímat (30)
<https://www.usegalileo.eu/EN/>

* Vypuštění 5. a 6. satelitu na špatný orbit, (The Guardian, 2014)

* 2017 - 9 z celkového počtu 72 hodin nefungují

* Brexit

* Užití satelitní navigace v silniční dopravě

- * Nouzové volání pomoci, sledování odcizených vozidel, sledování tras nebezpečných nákladů
- * Preference vozidel
- * Elektronická platba mýtného
- * Automatické vedení vozidel, reakce na překážku na vozovce
- * Modelování dopravy - floating car se pohybují v dopravě, data je zpracována a využita pro následnou optimalizaci
- * Řízení flotily vozidel

* Užití satelitní navigace v letecké dopravě

- * Free Flight, Free Route - let mimo volné tratě, odpovědnost za zajištění rozestupů má posádka, řídicí stanice přebírá zodpovědnost jen v naléhavých případech
- * Let v koncových oblastech - ILS (Instrument Landing System), některá letiště používají GPS jako záložní systém.
- * Přibližovací systémy družicové navigace umožní přiblížení až do III. Kategorie
- * Dle dlouhodobého programu rozvoje technického zabezpečení CNS/ATM (Communication, navigation Surveillance/Air Traffic Management) budou družicové navigační systémy mít přední místo v navigační, komunikační i přehledové fázi.

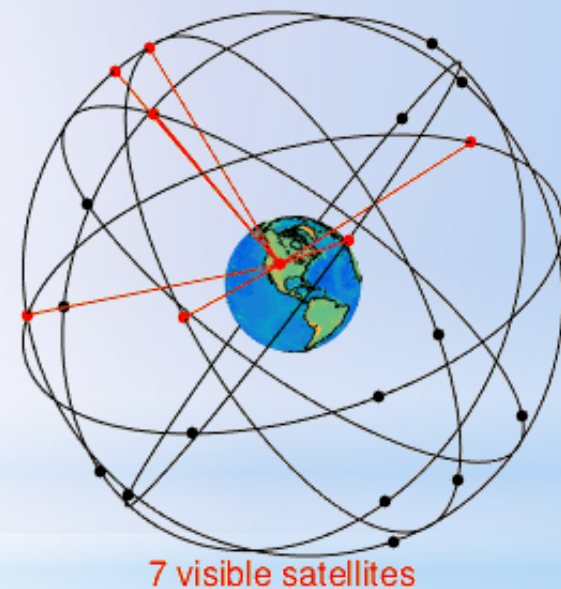
Požadavky na konstelaci satelitů:

- * Globální pokrytí.
- * Minimálně 6 satelitů pod pozorovacím úhlem vyšším než 5° .
- * Rovnoměrné rozmístění vzhledem k azimutu i výšce nad horizontem.
- * Robustní vůči selhání některého ze satelitů.

Zpřesňování první aproximace polohy - 30s

Načtení efemerid satelitů - 30s

Aktualizace almanachu - 12 min

Polohy satelitů a jejich viditelnosti z konkrétního místa na Zemi (Wikipedie)

* Geometric Dilution of Precision (GDOP)

$$GDOP = \frac{\text{chyba výsledku}}{\text{chyba měření}}$$

(x, y, z, t) souřadnice přijímače

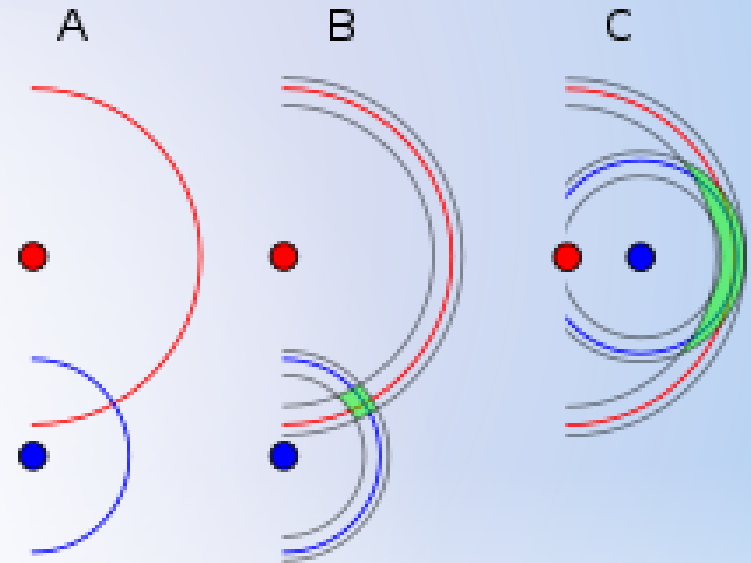
(x_i, y_i, z_i, t_i) souřadnice satelitů

vektory přijímač-satelit:

$$r_i = (x_i - x, y_i - y, z_i - z)$$

$$R_i = |r_i| = c |\tau - \tau_i|$$

Linearizace a řešení metodou nejmenších čtverců

E. D. Kaplan, Ch. J. Hegarty:
Understanding GPS: Principles and
Applications, Arctech House, 2006

* Geometric Dilution of Precision (GDOP)

$$GDOP = \frac{\text{chyba výsledku}}{\text{chyba měření}}$$

Užitím zákona o šíření chyb a rozkladem kovarianční matice odhadovaných parametrů získáme charakteristiky závislé jen na geometrii přijímače a viditelných satelitů.

